

Jókai Mór népmeséinek helye a magyar mesekutatók történetében

Jelen dolgozat abból a (minden bizonnyal nem csak számomra) meglepő felismerésből indul ki, hogy néhány rövidebb írást leszámítva¹ nem létezik folklorisztikai szakirodalma a Jókai Mór által publikált népmeséknek. Míg Jókai és a nép viszonyának különböző aspektusait számos munka tette vizsgálata tárgyává,² a népmeséiről csak az anekdoták mellett, mintegy mellékesen esik szó, ha egyáltalán. A klasszikus és az újabb folklorisztikai összefoglalókból³ is hiányzik az arra a nem mellékes tényre való reflektálás, hogy Jókai már a legelső magyar nyelvű népmesekötet megjelenését követő évben népmeséket adott közre a magyar néphumort reprezentáló gyűjteményes kötetében.⁴ Az a tény, hogy a néprajzi szemlék Jókai folklór-szempontból releváns életművén belül a hangsúlyt egyértelműen az anekdotákra helyezik, Jókai publikációs gyakorlatában a műfaj sokezer darabot számláló intenzív és folyamatos jelenlétéhez igazodik.

Kétségtelen, hogy számarányánál és hatásánál fogva az anekdotát kell Jókai a folklorisztika érdeklődésére számot tartó fő műfajának tekinteni, ugyanakkor ennek nem szabadna elfednie azt aényt, hogy Jókai Mór a magyar népmese-publikáció történetében az elsők között tett közzé nyomtatásban magyar nyelven magyar népmeséket. A Jókai-népmesék kutatásának feltűnő hiánya az *anekdota* műfajának Jókai életművében való elsöprő jelenlétén kívül azonban mással is magyarázható. A magyar folklorisztikában a korai mesekutatók története (források feltárása, illetve azok értelmezése) másodlagos jelentőségű volt egészen a legutóbbi évtizedekig, tekintettel arra, hogy a mesével tudományosan foglalkozók figyelmét és kutatói energiáit a még élő népmesék

¹ A teljesség igénye nélkül Jókai népmeséit (is) érintő két fontosabb írás: LENGYEL Dénes, *Jókai népmeséi és anekdotái* = *PIM Évkönyve*, szerk. NYILASSY Vilma, Bp., Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1964, 111-125.; SÁNDOR István, *A magyar nép adomái* = JÓKAI Mór, *Az önkényuralom adomái. I. kötet, 1850-1858.* s.a.r. SÁNDOR István, Bp., Akadémiai/Argumentum, 1992 (JMÖM, Adomák 1.), 661-676. A Sándor István által szerkesztett és jegyzetekkel ellátott szövegkiadás ismertetését és a népmesék szempontjából fontos, hozzáértő tárgy történeti kiegészítését lásd DÖMÖTÖR Ákos, *Jókai Mór: Az önkényuralom adomái. I. köt. (1850-1858)*, ItK, 1994, 292-293.

² SOLYMOSSY Sándor, *Jókai és a magyar nép*, Ethnographia, 1925, 1-15.; SZENDREY Zsigmond, *Jókai az etnográfus*, Ethnographia, 1925, 130-133; GULYÁS József, *Jókai és a népdalok*, Ethnographia, 1925, 133-148; DÖMÖTÖR Sándor, *Jókai adomagyűjtése*, Debreceni Szemle VI., 194-198; LENGYEL Dénes, *Jókai Mór*, Bp., Gondolat, 1968, 75-79; LENGYEL Dénes, *Jókai és a népköltészet = Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklorisztikáról*, szerk. KRIZA Ildikó, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982, 217-226; SÁNDOR István, *Adomák és adomafunkciók Jókai életművében = Az élő Jókai. (Tanulmányok)*, szerk. KERÉNYI Ferenc, NAGY Miklós, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, Népművelési Propaganda Iroda, 1981, 65-87; SÁNDOR István, *Jókai, az etnográfus = Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklorisztikáról*, szerk. KRIZA Ildikó, Bp., Akadémiai, 1982, 203-216; LANDGRAF Ildikó, *A humor nyilai – Jókai anekdotái = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, (Folklor a magyar művelődéstörténetben) 2005, 246-255.

³ ORTUTAY Gyula, *A magyar népköltési gyűjtemények története*, Ethnographia, 1939, 221-237; VARGYAS Lajos, *Magyar néprajz nyolc kötetben. V. Magyar népköltészet*, Bp., Akadémiai, 1988; VOIGT Vilmos, *A magyar folklór*, Bp., Osiris, 1998; KÓSA László, *A magyar néprajz tudománytörténete*, Bp., Osiris, 2001; *Magyar néprajz nyolc kötetben. I. 1. Táj, nép, történelem*, főszerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila, Bp., Akadémiai, 2011; LISZKA József, *Bevezetés a folklorisztikába*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2011. Bár a *Néprajzi Lexikon*ban nem jelent meg, a Szemerkenyi Ágnes szerkesztésében készülő új akadémiai *Népköltészet Lexikon*ban lesz „Jókai Mór” szócikk, amelyben, remélhetőleg, a mesékről is esik majd szó.

⁴ ERDÉLYI János, *Magyar népmesék*. Képes kiadás, Pest, Heckenast Gusztáv, 1855; JÓKAI Mór, *A magyar nép adomái*, Pest, Heckenast, 1856, 59-101. Újabb kiadásban: JÓKAI Mór, *Az önkényuralom adomái. I. kötet, 1850-1858.* Bp., Akadémiai/Argumentum, 1992 (JMÖM, Adomák 1.), 87-111. (Itt jegyezném meg, hogy a *Népmesék* fejezetcím alatt megjelent szövegekben kívül is számos népmesét tartalmaz a kötet. A mesék népszerűségét tekintve különösen az *Adomák Mátyás királyról* fejezetcím alatt olvasható mesék érdemelnek figyelmet. Lásd pl. *A cinkotai kántor*, a *Róka fogta csuka*, *csuka fogta róka*, *varga fogta mind a kettő* vagy az *Egyszer volt Budán kutyavásár* című szövegeket. JMÖM, Adomák 1, 51-57.)

összegyűjtése, valamint a *Magyar népmesekatalógus* elkészítése kötötte le.⁵ Alapkutatások, szövegkiadások sora hiányzik mind a mai napig a 19. században lejegyzett és kiadott magyar népmeséket illetően.⁶ Sok szöveg esetében problémát jelent továbbá az anekdota és egy mesei alműfaj, a tréfás mese műfaji elválasztásának nehézsége.⁷ Nem utolsó sorban pedig úgy gondolom, hogy Jókai népmeséinek folklorisztikai mellőzésében szerepet játszott az elismert szerző nevéhez kapcsolt mesék státuszának bizonytalansága, az a kérdés, hogy voltaképpen autentikus népmese-e a szerzői név alatt, azaz a Jókai által kiadott mesekorpusz.⁸ (A korban jellemző eljárás volt, hogy a gyűjtők, szerkesztők neve alatt népköltésként jelentek meg a különböző folklórszöveg-gyűjtemények. Utóbbi felveti annak a kérdésnek a létjogosultságát, hogy az első magyar népköltési gyűjtemények megjelenésének időszakában szerzői jogi értelemben hol húzódott a határ a szóbeli népköltés és annak írásban, szövegalkító metódusokon keresztül, publikált változata között.)⁹

Jókai népmeséinek „értékelése”

Annak ellenére, hogy Jókai népmeséire vonatkozóan komoly folklorisztikai számvetés nem történt, mégis feltűnő, hogy szinte közhelyszerűen és folyamatosan jelen van Jókai népiességének értékelésében az a gondolat, hogy életművében kiemelten nagy szerepet játszik a népköltészet, ezen belül pedig különösen a népmese. Néhány kiragadott példa ennek érzékeltetésére: Szendrey Zsigmond szerint például Jókai „[M]ese-vázai, mese-célzásai úgyszólván az egész magyar népmese-kincset felölelik.”¹⁰ Solymossy Sándor úgy véli, hogy Jókai életművén belül a regények és elbeszélések a népmesékkal állíthatóak párhuzamba, hiszen ugyanúgy visszatérő elemeket és motívumokat találunk bennük, mint a népmesékben.¹¹ Általában is jellemző, hogy Jókai műveit a népmesékre vonatkoztatva írják le: Arany János a *Szegény gazdagok* bírálatában az elbeszélésről azt mondja, hogy ebben a *népmesék modora* figyelhető meg.¹² A

⁵ *Magyar népmesekatalógus* 1-10/1., szerk. KOVÁCS Ágnes et al., Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1983-2001; GULYÁS Judit, „Mert ha írunk népdalt, miért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*, Bp., Akadémiai, 2010, 32.

⁶ A forrásközlések tekintetében öröndetes kivétel, hogy a közelmúltban megjelent Olosz Katalin jóvoltából Szabó Sámuel gyűjtése (*Erdélyi népbagyományok 1863-1884*, Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétosztott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi OLOSZ Katalin, Bp., Marosvásárhely, Európai Folklor Intézet/Mentor Kiadó, 2009) továbbá hamarosan megjelenik Kriza János *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteményének második, a meglévő kéziratok alapján szerkesztett kötete szintén Olosz Katalin szerkesztésében. Ezúton is köszönöm a szerkesztő szíves tájékoztatását. Kiadás előtt áll Arany László népmeséinek kritikai kiadása is. Erről részletesebben lásd DOMOKOS Mariann, GULYÁS Judit, *Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László „Eredeti népmesék” című művének kritikai kiadása = Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXVI*, szerk. BERTA Péter, 2009, 11-77.

⁷ V.ö. *Magyar népmesekatalógus*, I.m., 7A, 7/B, 7/C.

⁸ V.ö. GULYÁS, I.m., 33-37. Figyelemre méltóan képezi le a kérdést az az eljárás, ahogyan a magyar népmeséket rendszerező mesekatalógus (szokásos rövidítése szerint MNK) kezeli Jókai népmeséit: hol népköltési forrásként, hol pedig irodalmi feldolgozásként hivatkozik az ugyanabban a kötetben megjelent szövegekre. Lásd pl. ATU 1457, *A három sehp leány*, MNK 7/B 104. (JÓKAI, *A magyar nép adomái*, 80-81.) melyet a gyűjtött változatok között említ, míg az ATU 922, *A cinkotai kántor* elnevezésű mesetípusnál (MNK 4. 218.) Jókai meséjét az irodalmi variánsok közé sorolja. (JÓKAI, I.m. 1-6.)

⁹ A kérdéstről részletesebben DOMOKOS, GULYÁS, I.m., illetve: DOMOKOS Mariann, *Szerzői jogi kérdések 19. századi folklórszövegek kapcsán = Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történetudományok köréből*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Bp., Eötvös Kiadó, 2009 (ELTE Jogi Kari Tudomány 1.), 228-263.

¹⁰ SZENDREY, I.m., 132.

¹¹ SOLYMOSSY, I.m., 9.

¹² „Elbeszéléseiben annyi erő, kellem és varázs, amennyit csak a legjelesebb elbeszélők műveiben találunk [...] oly igéző hatalmat gyakorolnak az olvasóra, mint a nép kedves regéi. Vannak a magyar köznépnél kitűnő mesemondó tehetségek, kik a heted-hét országon túl lefolyó tündérrégéket, vagy a hihetlenségig csodálatos óriáskalandokat előadási modorukkal a legműveltebbre nézve is érdekessé tudják tenni. [...] Jókai előadási módja egészen eredeti,

népmesékkel való rokonítás Solymossy szerint abban is tetten érhető, hogy a szereplőket Jókai irodalmi műveiben is hősökre és gonoszokra lehet kettébontani. További közös jellemző, hogy egyaránt nagy hangsúlyt kap mind a nép, mind Jókai történeteiben az igazságszolgáltatás. A párhuzamos és ellentétes szerkesztést és a hármas fokozást úgyszintén közös jellemvonásként emelik ki, ahogyan a nagy összecsapások előtti szóváltások (vituperáció) meglétét is.¹³ Jókai népiességét az említett írások a fenti szempontok alapján tehát kimondottan és határozottan a népmeséhez kötik. Mindezen álláspont ideológiai alapját az a klasszikus műfaji felosztás jelenti, miszerint a népköltészet irodalmi megnevezése programszerűen Petőfinél a népdal, Arany Jánosnál a népballada, Jókainál pedig a népmese műfajával valósul meg.¹⁴

Innen nézve is lehetne jelentősége a Jókai meséit alaposabban vizsgálni, ugyanakkor figyelmemet ezúttal elsősorban ezen szövegek folklorisztikai tudománytörténetben betöltött helye (és marginalizálódása) ragadta meg. Mielőtt túlzott elvárásokat ébresztenék az olvasóban, sietve előrebocsátom, hogy e tanulmány sem tudja magára vállalni a téma kimerítő összegzését, néhány szemponttal és adattal azonban ösztönözni és segíteni szeretné Jókai népmeséinek további vizsgálatát. A dolgozat hosszabb bevezető részében azt a tudománytörténeti közeget mutatom be, amelyben 1856-ban megjelent Jókai *A magyar nép adomái* című, népmeséket is tartalmazó gyűjteményes kötete, majd Jókai meséi vonatkozású munkáit és a népmesékre reflektáló írásait szemlézem.

A magyar népmese kiadás kezdetei és a Kisfaludy Társaság mesegyűjtése

A magyar népmese kutatás korai, már gyűjteményes kötetekben is megtestesülő szakasza a következő néhány művel jellemezhető. Gaal György 1822-ben megjelent német nyelvű mesegyűjteménye eddigi ismereteink szerint az első, magyar népmeséket tartalmazó kötet. Ezt néhány évvel később követte Mailáth János szintén német meséket és novellákat tartalmazó kötete, majd annak bővített második kiadása. Közismert tény, hogy Erdélyi János szerkesztésében jelent meg az első magyar népköltési antológia három kötete 1846 és 1848 között *Népdalok és mondák* címmel, majd 1855-ben végre napvilágot látott az első magyar nyelvű, magyar népmeséket tartalmazó népmese-kötet is.¹⁵ Az Erdélyi szerkesztette munkák nem elszigetelt, magányos akciók eredményei voltak, hanem az intézményes mesegyűjtés első produktumai, melyek a Kisfaludy Társaság áldozatos munkájának voltak köszönhetőek.

Talán nem teljesen érdektelen, ha néhány szót szólok a társaság mesegyűjtő tevékenységének megindulásáról. (Annál is inkább, mivel azt direkt kapcsolatba lehet hozni Jókaiival.) A társaság folklorisztikailag nagyon érdekes és tanulságos korszakát Erdélyi János kiadott levelezése és a társaság kéziratos jegyzőkönyvei alapján néztem végig.

A folklorra vonatkozó egykorú elvi reflexiókból kiolvasható, hogy az 1840-es években a népköltészet már egyértelműen értéként jelent meg, legalábbis a szellemi-kulturális elit egy meghatározott csoportja körében. Mint köztudott, az irodalmi népiesség áll annak a művelődéstörténeti folyamatnak a középpontjában, mely elvezetett a 19. század közepe táján a

sajátóságos, amit nehezen lehet utánozni. És mégis úgy tetszik, hogy valamint a nyelvben az élet, úgy az elbeszélésben a népmese modora ragadt meg leginkább lelkében, hogy ő époly ösztönszerűséggel sajátította el azok szellemét, mint Petőfi a népdalokéit.” ARANY János, *A Szegény gazdagok = Arany János Összes Művei XI. Prózái művek 2*, Bp., 1968, 182.

¹³ SOLYMOSSY, I.m., 8.

¹⁴ SOLYMOSSY, I.m., 13. V.ö. BÓDIS Zoltán, „Csak egy vastag szövevény mely a víz színén ingadoz” Jókai, folklor, irodalom = *Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben), 236-245.

¹⁵ Georg von GAAL, *Mährchen der Magyaren*, Wien, Druck und Verlag von J. B. Wallishausner, 1822; Johann MAILÁTH, *Magyarische Sagen und Mährchen*, Brünn, J. G. Trassler, 1825; Johann MAILÁTH, *Magyarische Sagen, Mährchen und Erzählungen*, Stuttgart und Tübingen, Cotta, 1837; ERDÉLYI János, *Népdalok és mondák*. I-III, Pest, Beimel József, Magyar Mihály, 1846-1848; ERDÉLYI János, *Magyar népmesék*

népköltészet gyűjtésének mint nemzeti programnak a megfogalmazásához.¹⁶ E program kialakításában a népköltészet első számú hazai teoretikusa, Erdélyi János játszott kiemelkedő szerepet. Erdélyi folklórgyűjtő törekvéseinek a korábbi évtizedek sporadikus gyakorlatához képesti újszerűsége egyrészt a gyűjtés elméleti kereteinek kidolgozásában, másrészt a gyűjtés tervszerű megvalósításában jelölhető meg.¹⁷ Abban is különbözik továbbá Erdélyi tevékenysége a korábbi folklórgyűjtő törekvésektől, hogy nála a hiteles, autentikus folklórszöveg elérése tételeződött célként, legalábbis ennek igényét tudatosan és következetesen hirdette.¹⁸

Erdélyi János 1841 februárjában számol be Szemere Miklósnak egy levelében azon irodalmi tervéről, melynek célja a magyar népköltészet alkotásainak gyűjteményes kiadása. T. Erdélyi Ilona szerint ez a levél az első nyoma a majd csak 1846-tól megjelenő háromkötetes *Népdalok és mondák* című gyűjtemény tervének.¹⁹

Egy kis literaturai vállalat! Erős szándékom a magyar népdalokat valaha egy testben kiadni; azokat, mellyek szerző, és idő s hely nélkül, vadvizként buzognak föl a nép költészeti szelleméből, még pedig hangjegyekkel együtt; s e végre, mint felőle nézeteimet világ elé is bocsátandom, az első lépést azzal teszem, hogy a haza vidékeire némelly barátim, vagy ösmerőseimhez irok; szednék össze, mit a nép ajkáról letanulhatnak – sat. Ebbe ugyan belé telik egy pár év, vagy több is, de én nagy befolyásnak remélem eredeti zene- és népdalköltészetünk *kifejlesztésére*, – annyival inkább, mivel ideje volna megszabadulni a német Lieber Augustin s más idegen fajú hangicsálások kórságától.²⁰

Erdélyi e levelében csak a népdalokat említi, melyeket viszont a korai gyakorlattal ellentétben dallamaikkal együtt szándékozott gyűjten(i). Erdélyi e korai, még a Kisfaludy Társaság keretein kívüli gyűjtési tervében felveti a lehetőségét annak, hogy a barátai és ismerősei a nép *ajkáról letanulható* dalokat gyűjtsenek számára. Erdélyit 1842-ben választotta a Kisfaludy Társaság tagjai sorába költői munkássága elismeréseként. Sokat idézett székfoglalóját *Népköltészetéről* címmel tartotta meg november 30-án,²¹ de majd csak rá egy évre, 1843. december 30-án vetette fel a társaság előtt is egy népdalgyűjtemény kiadásának tervét.²² E felolvasásában a népköltészet két ágát különbözteti meg, a dalok és balladák mellett a *mondák és hagyományok* differenciálatlan,

¹⁶ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1978².

¹⁷ Az Erdélyi János szerkesztésében megjelent népköltési gyűjtemények kiadástörténetét T. Erdélyi Ilona foglalta össze. T. ERDÉLYI Ilona, *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története*, Magyar Könyvszemle, 1974/1-2, 55-77.

¹⁸ „[...] ki [Erdélyi János – D. M.] általvevén mind az Academia, mind a Kisfaludy-Társaság gyűjtéseit, a jelen könyvet szerkeszté, nem minden válogatás nélkül ugyan, de mégis szorosan ragaszkodva azon elvhez, hogy a dalok ugy kerüljenek világ elé, mint jellemző valóságukban a nép között élnek.” ERDÉLYI, *Népdalok és mondák*, VII. Tudatában annak, hogy a 20. század előtt nem beszélhetünk a mai értelemben vett hitelességről, nem is kívánok belebonyolódni semmilyen *hitelességtörténeti* licitálásba. Pusztán annak a lehetőségét szeretném felvetni, hogy a régi, romantika kora előtti irodalmi művek szerkesztési elvei összevethetőek Erdélyinek, a folklorisztika oldaláról gyakran kritikaként megfogalmazott (egyébként éppen nem a prózai szövegekre, hanem a dalokra alkalmazott) kompilációs technikájával. (Eszerint Erdélyi és a népdalszövegeket szabadon alakító akkori gyűjtők nem *hiteltelenek*, csak egy korábbi korszak szerzőfogalmát alkalmazták akkor, amikor a folklórszövegeket először elkezdték rögzíteni.) A „rég” irodalom szerzői metódusának hagyományba ágyazottságáról (tradicionalitás) lásd HARGITTAY Emil, *A régi magyarországi irodalom jellege = Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*. Bp., Universitas, 2003, 81. V.ö. a közköltészet szövegkezelési gyakorlatával: CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg-szöveg bátán. A magyar közköltészet variációs rendszere (1700-1840)*, Bp., Argumentum (Irodalomtörténeti Füzetek 165.), 2009, 32-35.

¹⁹ T. ERDÉLYI Ilona, *Erdélyi János*, Bp., Akadémiai, 1981 (A múlt magyar tudósai.), 74; *Erdélyi János levelezése I.* s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai 1960 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 2.), 413.

²⁰ Erdélyi János Szemere Miklósnak 1840 [1841] február 13. Budavár, *Erdélyi János levelezése I.*, 150. (Kiemelés D. M.)

²¹ KÉKY Lajos, *A százéves Kisfaludy-társaság (1836-1936)* Bp., Franklin, 1936, 63; ERDÉLYI János, *Népköltészetéről*. Kisfaludy-Társaság Évlapjai (1842-1843), Pest, Eggenberger, 1844, 157-173.

²² ERDÉLYI János, *Töredékek A' magyar népdalköltészetéről. Előadás 1843. dec. 30.* Kisfaludy-Társaság Évlapjai (1843-1845), Pest, Eggenberger, 1846, 79-87.

pontosabban nem meghatározott kategóriáját.²³ Reflexióit a mintegy kétszáz dalt tartalmazó saját gyűjteménye alapján fogalmazza meg, a továbbiakban, sajnos, csak a népdalokra és a balladákra vonatkozóan. Ezt követően szövegezte meg a társaság első hivatalos, országos gyűjtési felhívását, mely 1844 januárjában több lapban is megjelent.²⁴ A felolvasás napjára (1843. december 30.) keltezett gyűjtési felhívásban az eddigieknél differenciáltabb műfajfelfogás tükröződik: *népdalok, mondák, mesék* és *hagyományok* kategóriáira történik utalás.

[a Kisfaludy Társaság] elhatározá lépéseket tenni a magyar népdalok, mondák, mesék és hagyományok felelevenítése, gyűjtése s megőrzése végett. Ez iránt méltó figyelmet ébresztendő, a hírlapok útján kísérti meg, s felszólít mindenkit a két hazában, mennyire népdalok, mondák, mesék és hagyományok a népek ajkiról eltanulva értésére estek, sziveskedjék azokat papírra tenni, de úgy, mint azokat hallotta, minden csinosítás vagy nemesítés nélkül, 'a pusztá meztelenségben', – mert csak így lehetnek a nép szelleme, s költői tehetségének lenyomatai, jellemvonásai – a Kisfaludy-Társaság titoknokához beküldeni.²⁵

A népköltési gyűjtemény anyagának szaporodása jól nyomon követhető Erdélyi János kiadott levelezésében, valamint a szaporodó szövegkorpuszokról szóló társaságbeli referátumokat rögzítő jegyzőkönyvekben, illetve a társaság üléseiről való sajtóbeszámolókból (pl. Pesti Divatlap, Magyar Szépirodalmi Szemle, Jelenkor, stb.).²⁶ Az Erdélyi János levelezésében a prózafolklórra tett utalásokat részletesen a 2010-ben megvédett disszertációm alapján készülő monográfiában mutatom majd be.²⁷ A levelezésből összegzésként megállapítható, hogy az országos felhívás hatására a Kisfaludy Társasághoz tömegével áramló népköltési szöveggyűjtemények népmesét és mondát csak kisebb részben tartalmaztak, túlsúlyban voltak a dalok. Ennek okát a lejegyzés során adódó, a népi elbeszélőpróza műfaji jellegzetességeiből fakadó nyilvánvaló technikai nehézségeken túl a szorgalmas gyűjtő premontrei kanonok Pintér Endre (1796–1877) a nép saját *regéihez*, illetve *meséihez* való kettős viszonyulásában jelölte meg. A Pintér által említett adatközlők saját maguk ugyanis a szociokulturális közegükön kívülről érkező gyűjtő pap számára értéktelennek minősítették elbeszéléseiket:

Némi nehézséggel jár egyenesen a nép ajkától lekapni a dalokat álszemérme miatt, különösen a regéket, meséket; mert ezek közlésének kísértésével kigunyoltatni véli magát állítván; hogy mi parasztok csak illy együgyüen szoktunk gondolkodni és magunk között elpéldázgatni, azért a mi gondolataink nem arra valók, hogy az Urak is tudják! – tán idővel ezekkel is szolgálhatok.²⁸

²³ T. ERDÉLYI, *Erdélyi János*, 84.

²⁴ A felhívás szövege szerint a Társaság célja népdalok, mondák, mesék és hagyományok felelevenítése, gyűjtése és megőrzése. ERDÉLYI János, *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei íráások*, s.a.r. T. ERDÉLYI Ilona, a jegyzeteket írta T. ERDÉLYI Ilona és SZATHMÁRI István, Bp., Akadémiai, 1991 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 13.), 220. (344.) Az itt közölt szöveg a *Pesti Hírlap* 1844. január 21-i számában jelent meg eredetileg, ugyanezt publikálta a *Regélő Pesti Divatlap* 1844. január 18-án. Az ülésről készített jegyzőkönyv szövege arra enged következtetni, hogy a népdalok gyűjtésének megfogalmazását követően, de még ugyanazon ülésen vetődött fel a népmesék és mondák gyűjtése is: „[...] Együttal élénk pártoló részvét nyilatkozott a' népmondák, hagyományok, mesék iránt is, mint a' mellyek nevezetes forrása 's éltetője vagy segédje a magasabb nemzeti költészetnek is [...]” MTAK Kt. Ms 5766 Kisfaludy-Társaság jegyzőkönyvei. Ebből idéz KÉKY, *I.m.*, 65.

²⁵ ERDÉLYI, *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei íráások*, 220.

²⁶ Ezeket a beküldőkre, valamint a küldeményekre vonatkozó értékes adatokat érdemes lesz a *Népdalok és mondák* egy majdani kritikai kiadásához összevetni a kiadott gyűjteményben megjelent, valamint a kéziratban fennmaradt szövegek mellé rendelt információkkal. MTAK Kt. 8-r 206., *Erdélyi János népköltési gyűjteménye*

²⁷ A készülő kötet alapjául szolgáló dolgozat címe: *Szövegalkítási stratégiák a magyar népmesegyűjtés és -kiadás elméletében és gyakorlatában. A 19. században. (1848-1872)*, ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola/Néprajztudományi Doktori Iskola, 2009, témavezető: Voigt Vilmos.

²⁸ Pintér Endre Erdélyi Jánoshoz Csorna, 1844. november 8. *Erdélyi János levelezése I., I.m.*, 234. (436, 442.) Pintér első küldeményéről (mely *többnyire Rábaközben szedgetett népdalából*) állt, 1844. július 6-án tett jelentést Garay János

A gyűjtésről 1844 áprilisában adott jegyzőkönyvi beszámolóban a tételesen felsorolt küldemények között ott találjuk az első beérkezett prózafolklór-szöveget: „Nyájasdi (híhetőleg álnév) egy mondát küld Buda haláláról.”²⁹ 1845. szeptember 27-én Erdélyi János a népköltési gyűjteményre vonatkozó beszámolóját követően a tervezett kötet szerkesztését illetően fontos, koncepcionális kérdéseket intézett a társaság tagjaihoz.³⁰ A társaság ezen üléséről szóló jegyzőkönyvi beszámoló külön pontban foglalkozik a prózafolklórra vonatkozó döntésekkel. Az ülés két, a népmesegyűjtés története szempontjából meghatározó történésére hívnám fel a figyelmet: egyrészt ekkor fogalmazódott meg egyértelműen az, hogy a népköltészet elbeszélőprózája a társaság gyűjteményében *önálló* helyen fog megjelenni, másrészt ezzel összefüggésben az addig beérkezett kevés számú prózai anyag szaporítása érdekében ekkor határozta el a társaság, hogy népmesék/mondák *vázlatát* fogja rögzíteni a jövőben. A lejegyzési módszertanra vonatkozóan addig csak nagyon kevés konkrét elképzelés fogalmazódott meg,³¹ kimondottan a mesékre vonatkozóan pedig eddig egyáltalán nem.

Népmondák közlése ujjal is szóba hozatván, az ülés véleménye ezt illetőleg a megjelenendő gyűjteményben annak külön osztály adassék, mire igazgató úr ígéretet tőn egy csángó népmondának a t. társaság levéltárából leendő áttadására, többire nézve pedig, a mennyiben gyűjteményünk mondákban igen szegény, a rövid vázlatok fölvétele is elhatározott, minek folytában Gaal József tagtárstól azon szíves ígéretet vevé az ülés, hogy ő ezen osztály számára egy népmonda- anyagot fel fog dolgozni.³²

Gaal két hét múlva, 1845. november 8-án olvasta fel a társaság előtt az ígért, népi elmondás után kidolgozott mesét, mely – mint az ülésen felvett jegyzőkönyvből tudjuk – a szájhagyományból származó prózafolklór *népköltészként* való feldolgozásához szolgált mintául.

Gaal József egy népmondát írt le népi előadás után, s olvasott fel az ülésnek, melly mind meglepő fordulatai mind élesen ejtett rajzolata miatt kitünő mintájául szolgálhat a magyar monda költészetnek.³³

Jól érzékelhető az a bizonytalanság, amellyel a potenciális mesegyűjtők szembesültek a népköltési gyűjtés megindításakor. A prózafolklór gyűjtésének módszertan-történetében jelentős esemény

helyettes titoknok, majd a következő kettőről augusztus 28-án és december 30-án. MTAK Kt. Kisfaludy-társaság jegyzőkönyve. Pintér kéziratoss gyűjtését lásd MTAK Kt. Irod. 8-r 206/7.

²⁹ NYÁJASDY, *Buda halála*. Nyájasdy Erdélyihez „Folyó évi Hírnök 6dik számában közrebocsátott felszólítása következtében bátorodik alólírt is tehetsége szerint egy gyermekéveiben hallott mondának rövid vázlatát ezennel átküldeni. Hogy ha az használható leendő, még néhánynak közlését el nem fogja mulasztani.” 1844. febr. 6. Pest MTAK Kt. Irod. 8-r 206/15. 18. és 40. MTAK Kt. Kisfaludy-társaság jegyzőkönyve.

³⁰ KÉKY, *I.m.*, 74. T. ERDÉLYI, *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története*, 63-64. A felterjesztés kéziratát az Erdélyi-Tárból közli T. Erdélyi Iona: ERDÉLYI, *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*, 224-225. (348-349.) A felterjesztés kéziratának margójára írt jegyzetei közül egyre hívnám fel a figyelmet, nevezetesen, amelyben Erdélyi reflektál Pulszky Ferenc mondagyűjtésére „Pulszkyt felszólítani, hogy az általa összegyűjtött népmondákat szíveskedjen velünk közleni.” *Uo.*, (1991), 348.

³¹ A gyűjtésre vonatkozó határozott iránymutatás igénye már 1844 nyarán jelentezett, amikor az addig beérkezett anyagok heterogenitásából kiindulva a társaság a nagyközönség tájékoztatását rendelte el (ennek főbb szempontjai a következők: 1. magyar és nem magyarországi dalokra 2. a dalok dallamaira is 3. a gyűjtés helyére figyeljenek a gyűjtők, továbbá itt hangsúlyozzák, hogy 4. a nép szájából vett, eredeti szövegeket várnak, függetlenül azok teljes vagy töredékes voltára illetve esztétikai értékére nézve. MTAK Kt. Ms 5766 Kisfaludy-társaság jegyzőkönyve 1844. július 6. Részleteket idéz: KÉKY, *I.m.*, 73.

³² MTAK Kt. Ms 5766 Kisfaludy-Társaság jegyzőkönyve, 1845. szeptember 27-i ülés. (A jegyzőkönyv néhány lapja kötési hiba miatt felcserélődött, a napirendi pontok folyamatos számozását figyelve azonban kikövetkeztethető az eredeti kronologikus rend.) V.ö. T. ERDÉLYI, *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története*, 64.

³³ MTAK Kt. Kisfaludy-Társaság jegyzőkönyve 1845. november 8.

volt az, amikor a társaság 1845 szeptemberében meghatározta, hogy a szövegek számának növelése érdekében a mesék és mondák *szűzsjét* kell rögzíteni, amiből aztán utólag ki lehet majd dolgozni a *népköltési* szövegeket.

A magyar nyelvű népmese (és monda) gyűjtése 1845 végétől lendületesebben folytatódott. 1847 nyarára tehát már jelentős (feltehetőleg valamennyi megjelent mesét magában foglaló) meseszöveg-korpusz volt Erdélyi János birtokában, azonban a népdalok nagy számához képest elenyészően kevés, az első kötet összesen két mesét és egy mondát tartalmazó toldalékát követően a második kötet mindösszesen tizenkét mesét foglal magába.³⁴ Érthető, hogy 1847 nyarán Henszlmann Imre a Kisfaludy Társaságban elhangzott, a magyarországi népmeséről szóló terjedelmes értekezését (*A népmese Magyarországon*) követően a magyar mesegyűjtés intenzívebb gyűjtését szorgalmazta. Mint láttuk, ez az indítvány nem egy ismeretlen műfaj összegyűjtésének szükségességét fogalmazta meg, hanem az intézmény keretei között akkor már három és fél éve folyó népmesegyűjtés fontosságát elismerve annak hatékonyságát vonta kétségbe.³⁵

Erdélyi János a Kisfaludy Társaságban felolvasott tanulmánya, majd az ennek nyomán megszüvegezett gyűjtési felhívása hatására az 1840-es évek közepétől megragadható a népi prózaepikát is értéként definiáló literátus attitűd, és elindul a saját emlékezetből lejegyzett, a szóbeliségből felgyűjtött, vagy mások által rögzített szövegek továbbírásának népmeseszövegalkotó folyamata. Ennek egyik iránya a népi jelleg jellemző valóját tükrözni kívánó népmeseszöveg a forrást jelentő szóbeli népmese felé való közelítése, a másik irányt (a népmese és monda megnevesítéseként felfogott irodalmi mese és rege) éppen az ettől való távolodás igénye hívja létre. *A Népdalok és mondák* 1846-ban megjelent első kötetében a prózafolklórszövegek az utolsó fejezetben *mondák* összefoglaló műfaji elnevezés alatt jelentek meg, a zárójeles alcím szerint mintegy toldalékkul.³⁶

Ebbe a fejlődéssorba lehet beilleszteni két Jókai Mórtól származó, a mesékre vonatkozóan is tanulságos rövidebb írást. Az 1847. február 6. napján tartott társasági közgyűlésről Jókai február 11-én számolt be a Jelenkor *Budapesti Napló* című rovatában. Jókai ebben az írásában a társaság népdalgyűjteményét magasztalja, egyúttal a társaság elképzelésével összhangban ő is szorgalmazza a prózai folklórműfajok gyűjtését. Megállapítása szerint a népmese a népdaloknál is jobban jellemzi a népet.

Most még népköltészetünk prózai részét, a mondákat és babonákat kellene összegyűjtenie, miknek érdeke nem kisebb, mint népdalainké, helyhezköttött objectivitása pedig még népjellemzőbb, mint amazoké.³⁷

Alig néhány hét múlva ugyanott számol be Jókai a *Népdalok és mondák* második kötetének megjelenéséről, melyet éppen a prózai műfajok hiánya miatt bírál:

Ugy hiszszük e mind irodalmunk, mind nemzetiségünk egyetlen kincsét az olvasó világ figyelmébe és pártolásába ajánlanunk fölösleges; azon várakozás, mit az első kötet hagyott hátra bennünk, teljesen ki van elégítve e második által; - csupán a mondák, és általában népköltészetünk prózai fele hagy némi kívánandót hátra: hol maradtak az annyira elterjedt és élénk mesék, a „borsszem Jankórol” – a „Szalonnavárról”- a „csalóka Péterről” – a „molnár királyrol” és többek, miket

³⁴ Összehasonlításként jegyzem meg, hogy T. Erdélyi Ilona szerint a beérkezett dalok száma a három kötet tekintetében nyolcezer és tízezer darab közé tehető. T. ERDÉLYI, *Uo.*, 65.

³⁵ HENSZLMANN Imre, *A népmese Magyarországon*, Magyar Szépirodalmi Szemle, I. 6. sz., 1847, 81-86, 100-106, 117-122, 133-141, 152-156, 164-172, 181-188., 200-207, 213-220, 228-236, 321-324, 346-349, 361-366, 379-380.; KÉKY, *I.m.*, 96.

³⁶ ERDÉLYI *Népdalok és mondák*, 457.

³⁷ JÓKAI Mór, *Cikkek és beszédek I, 1847. január 2 – 1848. március 12.*, szerk. SZEKERES László, Bp., Akadémiai, 1965 (JMÖM, Cikkek és beszédek 1.) 53.; Jelenkor, 1847/12., 69.

köznapunknál minden gyermek ismer. Hiszszük azonban szerkesztő úr népköltészetünk iránt ismert vonzalmáról, hogy e vállalata sikerültével népregéinket és babonáinkat is kész leend öszszegyűjteni, mihez előre is sok sikert és pártolást merünk neki ohajtani és jövendőlni.³⁸

A fentiek fényében állíthatjuk, hogy Jókai Mór a 19. század közepére tisztában volt a hazai népmesegyűjtés fontosságával és az addigi szerény eredmények hiányosságával. Mindezeket figyelembe véve kísérelhetjük meg a mesegyűjtés történetében Jókai pozíciójának az eddigieknél egyértelműbb meghatározását.

Népmesék *A magyar nép adomái (1856)* című kötetben

Az előzőekben vázolt közegben jelentetett meg Jókai Mór 1852-ben az általa szerkesztett *Országos Nagy Naptárban* két népmesét,³⁹ majd 1853-ban a *Déliabban* egy újabbat.⁴⁰ Három évvel később pedig, 1856-ban publikálta először *A magyar nép adomái* című, többségében anekdotákat, kisebb részében meséket, illetve egyéb, kispikait folklórműfajokat is tartalmazó gyűjteményét. (Ebbe betagozódott a korábban megjelent két mese is).⁴¹

A *Vasárnapi Ujság* 1856. március 2. napján adta hírül a kötet megjelenését Erdélyi korábban kiadott, az első magyar nyelvű népmeséket tartalmazó műfajspecifikus mesegyűjteményének ismertetésével együtt. Az ismeretlen szerző (bizonyos K. Á.) egy rövid bevezetőt ír a két bemutatásra kerülő kötethez. A szerző a két kötet jelentőségét abban jelöli meg, hogy segítségükkel a nép jobb megismerésére nyílik lehetőség, továbbá azáltal, hogy a kötet szövegválasztásaival meghatározza azt, hogy a „népirodalmi ereklyék” közül mi az értékes, ezzel egyfajta (vélt) helyes irányba is tereli a nép ízlését is:

„[B]iztos eszközül szolgál a nép természete hű felfogására, és egyszersmind alkalmas tényező a nép hajlamai és tehetségeinek tovafejlesztésére.” [...] „És így a magyar irodalom e része kiinduló pontja a nemzeti mivélődésnek, melly akárhonnán veszi is a vezérsugallatot, egyedül akkor számíthat tartós életre, ha a nép szája ize szerint szól, azaz, a magasabb eszméket, a tudomány követeléseit bizonyos hazai levegő színével önti be, hogy a szokatlan megszokhatóvá, az idegen itthonivá legyen az avatlan előtt is.”

Jókai kötetére térve a recenzens legelőször is az anekdota műfaját definiálja, humorosságában és mulattató funkciójában jelölve meg annak népköltészetben belüli fontosságát. A névtelen ismertető külön is felhívja a figyelmet recenziójában a népmesékre, azokat ugyan nem népmeséknek, hanem a kor szokásától nem idegen módon népmondáknak nevezve.⁴²

³⁸ JÓKAI, Uo., 80; Jelenkor 1847/18., 104.

³⁹ *Országos Nagy Naptár az 1853. évre*. Szerkeszté Jókai Mór, Emich, Pest, 1852. *Népregék* címen összefoglalt három írása: *Csalóka Péter* (AaTh 1539), *A három botlás* című (AaTh 1313A+1696) mesék mellett az *Egy magyar bűvész a múlt századból* című Hatvani-történet (*Országos Nagy Naptár* 1852, 18-22. 22-24.): idézi SÁNDOR István *Jókai adomái a Bach-korszakban* című írásában: JMÖM, Adomák 1, 656. (545-660.)

⁴⁰ A szöveg ekkor a *Különös faja a vendégszeretnek* címen jelent meg, később *Pecalt uram* címmel számtalan alkalommal publikálta Jókai. *Déliab*, 1853. dec. 25., 827-828. JÓKAI, *A magyar nép adomái*, 91-94.

⁴¹ JÓKAI, Uo. Lásd SÁNDOR István *A magyar nép adomái* című írását JMÖM, Adomák 1, 661-676. Az adoma és az anekdota fogalomhasználatának Jókai-féle megkülönböztetéséről lásd LANDGRAF I.m., 248.

⁴² K. Á.: „*A magyar nép adomái*.” *Összegyűjté Jókai Mór. Pest, 1856. Kiadja Heckenast Gusztáv. VIII. és 272 lap. Ára csinos borítékban fizve csak 1 ft. 20 kr. pp.* – „Az adoma (anecdota) rendszerint csattanó végzetű, rövid, figyelmet feszítő eleven események, és így különösen alkalmas a társasági körökbeni mulattatásra, főleg, ha épen kellő idején és finom mulattatási ügyességgel mondatik el, illy körülmény közt a már hallott adoma is kedves benyomást teend. Azért részint ez okon, részint mint kiegészítő része a népirodalomnak, e mű egyhamar túl nem éli magát és el nem avul. Dús tartalmánál fogva is, minthogy 10 igen érdekes népmondán kívül, még a legkülönfélébb adomáknak 9 osztályát

A kötet jelentőségét a mesekutatók számára elsősorban az adja, hogy ebben az időben elszórta jelentek csak meg meseközlések. Erdélyi János után Jókai Mór volt az, aki elsőként publikált gyűjteményes kötetben magyarul népmeséket. Intenciója elválaszthatatlan volt a társaság gyűjtési törekvéseitől, mégis önálló (és nem a társaság keretein belül létrejött) gyűjteménynek tekinthetjük művét. A kötetben külön egységben *Népmesék* fejezetcím alatt összesen tíz szöveget adott közre, de a kötet szövegei közül összesen közel öt tucat került feldolgozásra a *Magyar népmesekatalógus* különböző kötetében.⁴³

A *Népmesék* elnevezésű fejezetben megjelentetett szövegek az Erdélyi János által kialakított publikációs gyakorlatot követve következetesen címmel ellátva jelentek meg, a következő sorrendben:

Csalóka Péter kalandjai (AaTh 1539)⁴⁴
A három botlás (AaTh 1313A+1696)
A három selyp leány (AaTh 1457)
A székely és a vörös üngösök (AaTh 1654)
Haragszol szolgálja? (AaTh 1000)⁴⁵
Kire marad a kis ködmön? (AaTh 1450)
Áldja meg az Isten, mint a suhai malmot (MNK 1822B*)
Pecalt uram (MNK 1337 III*)
Furcsa végrendeletek⁴⁶
Az elveszett csibék (MNK 1876, AaTh 1313)

Az 1857-es második kiadásban még *A szél és a nap* (AaTh 298) című ismert ezópusi mese is megjelenik, egyúttal kimarad a *Furcsa végrendeletek* című történet.⁴⁷ A kiadás a *Népmesék* elnevezésű egység tekintetében egyébként nem hozott újdonságot az első kiadáshoz képest.

A kötet meséinek összetétele műfajilag heterogén. Feltűnő, ugyanakkor a humor mint a kötet fő esztétikai jellemzője miatt érthető, hogy tündérmese egyáltalán nem szerepel benne. Azért is érdemel külön figyelmet ez a tény, mert a mitológiai iskola elvárásaihoz igazodva egyébként a korszak gyűjtőinek szemében a tündérmese – mint a hajdani mitológia elveszett darabjainak reliktum-tára – volt a kiemelt műfaj. Számszerűen a tréfás mesékből olvashatunk a legtöbbet a kötetben, ugyanakkor rátótiáda (pl. *A három botlás*⁴⁸ vagy a *Pecalt uram*⁴⁹), hazugságmesé

foglalja magában, bizvást ajánlhatjuk e művet mindazoknak, kik az elmés ötleteknek, a vidám magyar kedvesapongásnak barátai és kiket a magyar népnek életére vonatkozó adatoknak gyűjteménye érdekel.” Vasárnapi Ujság 1856/9. 75.

⁴³ Ezúton szeretném megköszönni Benedek Katalinnak, hogy betekintést engedett az MNK kéziratos jegyzetanyagába.

⁴⁴ A szövegek után a nemzetközi Aarne-Thompson mesetípus-számot, vagy, ha ilyen nincs, akkor a magyar mesekatalógusban szereplő MNK típuszámot közlöm tájékoztatásképpen.

⁴⁵ V.ö. KOVÁCS Ágnes, *János szolgálja = Magyar Néprajzi Lexikon II.*, szerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1979, 660.

⁴⁶ Jókai maga utal a publikált szöveg bevezetőjében arra, hogy e mesét többször hallotta fonókban. „Sokszor hallottam fonókban ezt a mesét elmondani...” A mesemondás körülményeire vonatkozóan Jókai még egy helyen utal, kiszólva a meséből: „Itt elhallgat a mesemondó, s rendszeren találkozik a fonók közt egy-egy kíváncsi, aki megkérdezi, hogy hát a harmadik rakás kié legyen?...” JMÖM, Adomák 1, 108. (A csalimese típuszámát, sajnos, nem találtam meg sem a kiadott katalógusban, sem pedig a Benedek Katalin jóvoltából a rendelkezésemre bocsátott összesített típuszám-kimutatásban.)

⁴⁷ JÓKAI Mór, *A magyar nép adomái*. Második, 150 új adomával bővített kiadás. Pest, Heckenast, 1857, 67-68. Az ismert aesopusi történetet Gyulai Pál is feldolgozta pár évvel korábban: GÁSPÁR János, KOVÁCSI Antal, *Magyar olvasó-könyv gymnasiumok, polgári és reál-tanodák s magán-növendékek használatára. Az oktatás és lélektan mai igényei szerint szigorúan korboz alkalmazva, néhány pályatárs közremunkálásával*. Első folyam, második fele. Dolgozák és szerkeszték Gáspár János és Kovácsi Antal, nevelők. Első folyam 7-11 éves gyermekeknek. Kolozsvár, Özvegy Barráné és Stein sajátja, 1853, 160. A *Furcsa végrendeletek* című történet talán a közizlésnek nem megfelelő, túlságosan profán tartalma miatt szelektálódott ki.

⁴⁸ JÓKAI, *A magyar nép adomái*, 1856, 74-80.

⁴⁹ Uo., 91-94.

(pl. *Az elveszett csibék*⁵⁰), állatmese (*A szél és a nap*) és novellamese is található a gyűjteményben. Novellamese *A cinkotai kántor* (AaTh 922),⁵¹ az *Egyszer volt Budán kutyavásár* (MNK 921 V*),⁵² *A tétényi bíró lyánya* (AaTh 875 Az okos lány típusa),⁵³ melyek nem a *Népmesék* cím alatt, hanem a *Mátyás-adomák* című egységben kaptak helyet, mégis azért érdemelnek feltétlenül említést, mert a legkorábbi ismert, népköltészetként megjelent magyar variánsai népmesetípusaiknak. Az utóbbi szövegek kifejezetten nagy hatással voltak a szóbeliségre,⁵⁴ ahogyan bizonyíthatóan a *Csalóka Péter* címmel megjelent mesének a közölt variánsa is, köszönhetően a Jókai-féle szöveg népszerűségének, valamint a számos újraközlésnek.⁵⁵

Jókai meseismeretéről

A Jókai meseismeretére vonatkozó írásos nyomok feltárása külön tanulmányt érdemelne, itt csak néhány adatra és szempontra hívnám fel a figyelmet a további kutatások ösztönzéseképpen. Jókai anekdota-, valamint meseismerete fő forrásai között Sándor István és Lengyel Dénes is eltérést feltételez. Megállapításaik szerint, míg Jókai a meséit közvetlenül saját tapasztalatai, gyermeki élmények⁵⁶ alapján fogalmazta meg, addig az anekdotákat közvetlen hallomás után jegyezte le a jegyzetkönyveibe.⁵⁷ Jókai 1853-ban indult első gyűjtőújtára Székelyföldön, ezt követően még több, noteszeiben is kézzelfogható eredményt hozó gyűjtőutat tett.⁵⁸ Mivel a noteszekben nincs nyoma a meséknek, Lengyel Dénes ebből arra következtet, hogy a gyűjtőútjain egyáltalán nem is foglalkozott mesékkal.⁵⁹ Ugyanakkor Jókai maga emlékezik meg arról, hogy maga is sokat hallott többek között meséket is fonókból, pásztoroktól: „hallottam a népmeséket bogrács tüze mellett, a kukoricafosztásnál, a szüretelésnél [...]”⁶⁰

Az anekdoták gyűjtésében a szóbeli gyűjtésen túl nagyon jelentős szerepet játszott az írásban hozzá beérkezett szövegkorpuszok, ugyanis Jókai az általa szerkesztett korabeli élcslapok olvasóközönségének tudásanyagára hathatósan számíthatott saját gyűjteménye összeállításában.⁶¹

Nincsenek arra vonatkozólag adatok, hogy a mesék gyűjtésében bármilyen szerepet is játszottak volna a humoros szövegek beküldői, azonban teljesen ennek elvi lehetőségét sem zárhatjuk ki. Maga Jókai, mint korábban szó volt róla, több helyen is utalt arra, hogy a családi

⁵⁰ *Uo.*, 96-101.

⁵¹ *Uo.*, 1-6.

⁵² *Uo.*, 9-11.

⁵³ *Uo.*, 15-16.

⁵⁴ LENGYEL, *Jókai népmeséi és anekdotái*, 122. KOVÁCS Ágnes, *Egyszer volt Budán kutyavásár = Magyar Néprajzi Lexikon I.* szerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1977, 648.

⁵⁵ Sándor István a kötet 1914-ig megjelent 15 kiadását adatulja. (A harmadik kiadástól megváltozott címmel: *A magyar nép élce szépe hegedűszóban*, 1872, Budapest, Heckenast) JMÖM, Adomák 1, 626. V.ö. LENGYEL Dénes, *Jókai Mór*, 75-79.

⁵⁶ Itt jegyezném meg, hogy a Jókai népiességét szemlélő áttekintések Jókai és a népköltészet kapcsolatára, folklórismeretére is jellemzően kitérnek. Megjegyzik például, hogy a „Jókai-gyerekek népmeséken nőttek fel”. Jókai Mór édesanyja Károly fia mellé faluról hozott dajkát, aki sokat mesélt a gyerekeknek: „Vörösnét faluról hozta be dajkának Károly mellé édesanyánk. Évi – ez volt a neve – sajátos jókedélyű parasztleány volt, kifogyhatatlan sok mesét tudott, és azokat új formákba öltöztetve, igen meghatóan tudta előadni a gyermekeknek.” (SZABÓ László, *Jókai élete és művei*, Bp., Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalat, 1904, 22. Szabó Vályné Jókai Eszter visszaemlékezését idézi helyütn.) V.ö. LENGYEL, *Jókai és a népköltészet*, 217.

⁵⁷ JÓKAI *I.m.* (1992), 707. Lásd SÁNDOR István *A kiadványok utóélete* című írását JMÖM, Adomák 1, 701-711. LENGYEL, *Jókai népmeséi és anekdotái*, 116.

⁵⁸ LENGYEL, *Jókai és a népköltészet*, 218.

⁵⁹ LENGYEL, *Jókai népmeséi és anekdotái*, 116.

⁶⁰ *Uo.*, 111.

⁶¹ Az olvasók köréből bontakozó gyűjtőhálózatról lásd DÖMÖTÖR Sándor, *Jókai adomagyűjtése*, Debreceni Szemle VI. 1932, 194-198.; LANDGRAF, *I.m.*, illetve lásd még Landgraf Ildikó írását a jelen kötetben.

folklórismeret, nagyapja és szülei, különösen pedig édesapja, Jókai József meserepertoárja⁶² nagy hatással volt rá. „Az én kedves apám gyermekkoromban sokat mesélgetett nekem [...] Ótőle hallottam ezeket a regéket Csalóka Péterről, Szalonnavárról, a régi inszurgens időről, melyben maga is részt vett.”⁶³ Ugyancsak édesapjáról írta a következő sorokat:

[...] s milyen szépeket tudott nekem mesélni a „Szalonnavárról”, – „Csalóka Péterről” – „Hüvelycsik Palkóról” – „a farkas komáról” – meg a „jövendőmondó czigányasszony”-ról az insurrectio alatt.⁶⁴

Jókai a már idézett *Népdalok és mondák* 1847-ben megjelent ismertetésében is utalt néhány mesére: „[...] hol maradtak az annyira elterjedt és élénk mesék, a „borsszem Jankóról” – a „Szalonnavárról” – a „csalóka Péterről” – a „molnár királyról” és többek, miket köznépünknek minden gyermek ismer.”⁶⁵ Sándor István az adomák forrásairól írott összegzésében kitér Jókai egyik elemi iskolai tanítójára. Jókai saját visszaemlékezése alapján Székely Jánosról írja, hogy ő volt az a tanár, aki sokat mesélt a diákoknak órák után meséket, anekdotákat, találós kérdéseket.⁶⁶

Jókai meseismeretének érdekes lenyomata *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* című munka. A trónörökös Jókait bízta meg a nagyközönség számára népszerűsítő stílusban megírt összefoglalás magyar kiadásának szerkesztésével. 1887 és 1891 között jelentek meg a monumentális mű kötetei, melyekből csupán néhány, Jókai által megírt fejezetet szeretnék ezúttal kiemelni. Jókai az 1888-ban a *Magyarországról* szóló I. kötetében *A magyar nép* című fejezeten belül *A magyar nyelv sajátosságai; A Magyar nép eredete, alkata, hősi indulata; A Magyar nép kedélye, véralkata; Családélet; Vallás, ősbít, babonák; Az Attila-Csaba mondakör. Álmos; A magyar nép babonái; A magyar nép humora* és *A magyar népköltészet* című részeket írta meg.⁶⁷ Különösen érdekesek a népmesék, ezen belül elsősorban a Jókai folklórszöveg-közleményeiben kevés szerepet kapott tündérmesék szempontjából a magyar nép babonáiról megjelentetett sorai.⁶⁸ Jókai a kor uralkodó felfogásával összhangban a népszokásokban és babonákban az ősvallás nyomait vélte felfedezni. Ennek felidézése érdekében számos nevesített (Árgyus királyfi, Fanyúvő, Vasgyúró, Kőmorzsoló, Hüvelyk ember) és névtelen népmesei alakot (tündér, sárkány, táltos, boszorkány, vasorrú bába, gonosz mostoha, óriás, törpe, manó, griffmadár stb.), varázstárgyat (láthatatlanná tevő köpeny, saru, ostor, bunkós bot, stb.), motívumot („terülj, terülj, asztalkám”, aranyat adó kecske, sárkánytól megszabadított királykisasszony) sorol fel írásában.⁶⁹

Jókai meseismeretének további lehetséges forrásdokumentumait éppen csak felvillantva utalni szeretnék még a Jókai által esetleg felhasznált irodalmi forrásokra.⁷⁰ Tolnai (Lehr) Vilmos a

⁶² Jókai édesanyja „kifoghatatlan elbeszélő volt; ajkáról csak úgy ömlött a szíves tanács, a komolykodó tréfa és a végtelen mese.” SOLYMOSSY, *I.m.*, 3. A családi adomázásokról, mesélésekről lásd még LENGYEL, *Jókai és a népköltészet*, 217. SOLYMOSSY, *I.m.*, 3.

⁶³ *Jókai Mór saját írói pályájáról.* (Ellenzék 1881. ápr.1.) idézi SÁNDOR István *Az adomák forrásai* című írásában JMÖM, Adomák 1, 633. (632-641.)

⁶⁴ JÓKAI Mór, *Negyven év viszhangja* = JÓKAI Mór, *Önmagáról. Önéletrajz és egyéb emlékezések.* (1825-1904), Bp., Franklin, 1904, 367.

⁶⁵ JMÖM, Cikkék és beszédek 1, 80; Jelenkor, 1847/18., 104.

⁶⁶ JMÖM, Adomák 1, 634. (SÁNDOR István, *Az adomák forrásai* című írásában = JÓKAI, *I.m.* (1992), 632-641.)

⁶⁷ JÓKAI Mór, *A magyar nép* = *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben.* III. Rudolf trónörökös főherceg ő császári és királyi fensége kezdeményezéséből és közreműködésével. Magyarország I. kötete. Bp., Magyar Királyi Államnyomda, 1888, 279-347.

⁶⁸ *Uo.*, 324-332. Kézirata szerencsés módon (töredékesen ugyan) megőrződött, melyet az akadémiai kéziratárban az MTAK Kt. 342/15 *Jókai Mór népmesei alakokról szóló jegyzéseinek töredéke* címen katalogizáltak.

⁶⁹ Jókai Ipolyi Arnold *Magyar mythológiája* alapján a magyar nép babonáit hiedelemények köré csoportosítva tárgyalja. IPOLYI Arnold, *Magyar mythologia*, Pest, Heckenast, 1854.

⁷⁰ Nem ismétlem el azon műveket, melyeket SÁNDOR István Jókai akadémiai értekezése nyomán *Az adomák forrásában* nagyon jól használható módon összegzett. JMÖM, Adomák 1, 636-638.

Sándor István által szemlézett műveken kívül a Kultsár István-féle *Hasznos mulatságokat* azonosította, mint néhány Jókai elbeszélés forrását.⁷¹

Jókai Mór *Meséskönyve* (1891)

Végezetül érdemes megemlíteni Jókai egyik kevésbé ismert munkáját, mely először 1891-ben jelent meg *Jókai Mór Meséskönyve* címen.⁷² E kötet ugyan nem népmeséket, hanem gyerekeknek szóló elbeszéléseket (részben feldolgozott mondai szüzséket) tartalmaz, ugyanakkor jól jelzi a gyermekeknek szóló irodalomban való gondolkodás szándékát. A kötet az 1891-es karácsonyi könyvvásárra jelent meg Gyulay László illusztrációival, díszkötésben. A Vasárnapi Ujságban mindjárt a megjelenést követően a tizenhat mese közül egy elbeszélést mutatványként közöltek a kötetből, továbbá az *Irodalom és művészet* rovat röviden ismertette is „a magyar nemzet mesélő dajkájának” könyvét.⁷³

Jókai kifejezetten gyerekeknek szóló mesekönyvet egyébként nem jelentetett meg, ahogyan újabb népmeséket sem publikált önálló kötetben. Érdekes megfigyelni azonban, hogy az eredetileg nem a gyerekeknek szánt Jókai-népmesék egy idő után Jókai szerzői nevével ellátva összemosódtak a mesei elbeszéléseivel és betagozódtak a gyerekeknek szóló irodalomba.⁷⁴

Összegzés helyett ismételten csak hangsúlyozni szeretném, hogy a magyar népmesekutatás történetében Jókai Mór az általa publikált folklórszövegei révén fontos és érzésem szerint nem kellőképpen reflektált szerepet játszott. A nehezen bontakozó magyar mesepublikációk történeti sorában az elsők között jelentetett meg népmeséket, ráadásul ezek egy részét önálló egységként adta közre. *A magyar nép adomái*ban a *Népmesék* fejezetcím alatt megjelent néhány és az azon kívül e kötetben közölt számos folklorizálódott meseszöveg nagy hatással volt a szóbeliségre is. Ezen hatás kereteinek majdani tisztázása pedig közelebb vezethet bennünket a 19. századi folklórszövegek a szóbeliség mellett létező, írásbeli terjedési módjának megrajzolásához.

⁷¹ LEHR Vilmos, *Az Ephesusi Matrona legújabb alakja*, Egyetemes Philológiai Közlemények XIX., 252-254; TOLNAI Vilmos, *Jókai forrásaiból*, Egyetemes Philológiai Közöny, (XLIII. évf.) 1919, 178-179.

⁷² JÓKAI Mór *Meséskönyve* számos képpel, Bp., Révai, 1892. Még számos alkalommal kiadták a kötetet, 1884-ben, 1928-ban, 1929-ben, legutóbb 2003-ban az 1884-es kiadás reprintje jelent meg: JÓKAI Mór, *Meséskönyve*, Szekszárd, Magyar Könyvklub, 2003. (Ugyanez a kötet jelent meg *Mesék és regék* címen is: JÓKAI Mór, *Mesék és regék*, Bp., Révai, 1898.) Egykorú recenziója: N.N., *Jókai Mór Meséskönyve*, Vasárnapi Ujság 1891/51. 851. A műre vonatkozó kései reflexió: DÉNES Zsófia, *Alomodád. Életünk*, 3. köt. 1968, 115-116.

⁷³ Vasárnapi Ujság 1891/51. 850. *A kis király beszélő babája* című mese a 838-839. oldalakon olvasható.

⁷⁴ FORGÓ bácsi – JÓKAI Mór – RITÓÓK Emma, *Nagy meséskönyv kicsinyeknek. Számos képpel*, Bp., Révai, [é.n.] Ebben a kötetben például az elbeszélések között teljes természetességgel kapott helyet pl. *A cinkotai kántor* című népmese (98-102.)